

GÜNEY KAFKASYA'DA ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER SORUNU: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özge BOZKAYA*
Sedef EYLEMER**
Araştırma Makalesi

Özet

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte uluslararası sistem yeniden şekillenirken Kafkasya'da güçlenen milliyetçilik akımı ve etnik grupların kendi kaderlerini tayin etme yönündeki eğilimleri, Güney Kafkasya'daki çatışmalarda önemli bir etken olmuştur. Bölgesel barış ve istikrarın inşası için Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ çatışmalarının ve bunların neticesinde ortaya çıkan yerinden edilmişlik sorununun çözülmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin (AB) istikrara katkı sağlamayı hedefleyen bir dış güç olarak, bölgesel çatışmaların çözümünde aktif arabulucu roller üstlenmesine yönelik beklentiler artmaktadır. Ancak AB'nin bu anlamdaki etkisi sınırlı düzeydedir. Avrupa Komşuluk Politikası da beklenen etkiyi yaratamamaktadır. Çalışmada, söz konusu üç örnek üzerinden yerinden edilmişlik sorunu incelenmekte ve bu sorun ile bölgedeki çatışmaların çözümü arasındaki yakın ilişki açıklanarak AB'nin bölgedeki rolü analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Göç, Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler, Güney Kafkasya, Avrupa Birliği, Çatışma Çözümü

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Avrupa Çalışmaları Programı, E-posta: ozgebozkaya5@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3389-3370

** Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: sedef.eylemer@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0688-9256
Makalenin Gönderilme Tarihi: 24/9/2018 Kabul Edilme Tarihi: 22/1/2019

***The Problem of Internally Displaced Persons in the South Caucasus:
An Assessment of the European Union's Approach***

Abstract

While the international system has reshaped following the collapse of Soviet Union, the rise of nationalism and ethnic groups' tendencies for self-determination in the Caucasus has been a vital factor triggering conflicts in the South Caucasus. The resolution of conflicts in Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh and forced displacement problem is crucial for building regional peace and stability. The expectations from the European Union (EU) as stabilizing external force and mediator in the regional conflicts have also increased. Yet, the EU's effectiveness is limited in this sense. The European Neighbourhood Policy can't create the expected impact. This research underlines the displacement problem in terms of three cases analysing the EU's role in the region by explaining the close link between displaced persons and conflict resolution.

Keywords: *Forced Migration, Internally Displaced Persons, South Caucasus, European Union, Conflict Resolution*

Giriş

Gürcistan ve Abhazya-Güney Osetya, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki donmuş çatışma alanlarına dair çözümsüzlük, bölgede ekonomik ve siyasi istikrarsızlık gibi sorunlara ek olarak ülke içinde yerinden edilmiş kişiler sorununa dair analizleri de gerekli kılmaktadır. Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ bölgelerindeki çatışmalar yüzünden yerinden edilen kişilerin ayrılmak zorunda kaldıkları yerlere yeniden yerleştirilmesi, Güney Kafkasya'da oluşturulacak güvenlik ve istikrar ile yakından ilişkilidir. Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ'da, ne devam eden bir savaş durumu, ne de kalıcı barışın sağlandığı bir ortam söz konusudur. Donmuş çatışma olarak yorumlanan bu belirsizliğin giderilmesi için, uluslararası anlamda üretilecek ve desteklenecek çözüm yollarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, bölgedeki çatışmaların yol açtığı ülke içinde yerinden edilmişlik sorununu ele alarak AB'nin bu soruna yaklaşımına ilişkin bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Uluslararası aktörler tarafından bugüne dek desteklenen çatışma çözümü müzakereleri, bölgede istikrarın sağlanması amacına hizmet etmekten uzakta ve yetersiz bir çerçeve çizmektedir. Özellikle 2000'lerle birlikte bölgede daha aktif bir dış politika izlemeye yönelen AB ise, donmuş

çatışma alanlarında barış ve istikrar ortamının tesis edilmesi sürecine dolaylı yoldan dâhil olarak “yapısal dış politika (*structural foreign policy*)” anlayışını tercih etmiştir. Bu çerçevede AB, doğrudan askeri güvenlik ve çatışma çözümü boyutuna odaklanan bir anlayış yerine, uzun vadeli bir bakış açısıyla komşu ülkelerin siyasi, hukuki, sosyo-ekonomik, güvenlik ve hatta zihinsel yapısını sürdürülebilir şekilde etkileyip dönüştürmeyi hedeflemektedir.¹ Güney Kafkasya’da çatışmaların çözümü ve barışın tesis edilmesi sürecine yapılan katkıyı arttırmayı öngören Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde bölgedeki demokrasi ve insan hakları temelli unsurların geliştirilmesi ve bu doğrultuda yapısal reformların da desteklenmesi amaçlanmaktadır.² Ayrıca söz konusu politika kapsamında ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçları ve sosyal anlamda içerilmeleri hususlarında önemli bir finansman sağlamıştır. Fakat bölgede bu politika çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamaların ülke içinde yerinden edilmiş kişiler sorunu ve çatışma çözümü konularında yeterli bir yaklaşım getirip getirmediği konusu bir soru işaretidir.

Çalışmada, Güney Kafkasya’daki yerinden edilmişlik sorununun niteliğinin ortaya konulabilmesi için öncelikli olarak kavramsal çerçeve üzerinde durulmakta ve yerinden edilmişlik sorununa ilişkin istatistikî veriler üzerinden bir analiz yapılmaktadır. Ardından, Güney Kafkasya’da ülke içinde yerinden edilmişlik sorununa yol açan Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ bölgelerindeki çatışmaların tarihsel arka planı değerlendirilmektedir. Sonrasında, AB’nin bu sorunun çözümüne yönelik yaklaşımı ve söz konusu yaklaşımın kısıtları incelenmektedir.

I. Güney Kafkasya’da Yerinden Edilmişlik Sorunu: Kavramsal Çerçeve

Zorunlu göç (*forced migration*), insanların zulüm, çatışma, savaş, terör, kıtlık, ve doğal afetler gibi kontrolleri dışında gerçekleşen çevresel faktörlerin etkisi ile kendi ülkelerinden başka ülkelere göç etmeye zorunlu bırakılmasıyla ortaya çıkar. Bu göç türündeki en önemli husus, göç etme

¹ Stephan Keukeleire ve Jennifer MacNaughtan, *The Foreign Policy of the European Union* (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 25.

² European Commission, “European Neighbourhood Policy Strategy Paper”, 12 Mayıs 2004, Erişim Tarihi: Aralık 4, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf, 6.

tercihinin göç edecek kişi tarafından kontrol edilememesinde yatmaktadır. Zorunlu şekilde göç eden kişilerin yer değiştirme hareketlerinin temelini oluşturan en önemli unsur, güvenli bir bölge arayışı ve insani koşullarda sürdürülecek bir yaşamdır. Uluslararası Göç Örgütü'nün terminolojisinde yer alan tanıma göre zorunlu göçün kapsamı oldukça geniştir. Bu nedenle, mültecilerin, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin hareketleri ve doğal çevresel, kimyasal, nükleer kaynaklı afetler ve açlık ya da kalkınma projeleri neticesinde gerçekleşen yer değiştirme hareketleri zorunlu göç altında değerlendirilmektedir.³ Bu bağlamda, yerinden edilme (*displacement*), genel olarak silahlı çatışma veya doğal afetler neticesinde kişi veya kişilerin bulunduğu bölgeden veya ülkeden zorla çıkarılmasını ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴ Yerinden edilmiş kişiler (*displaced persons*) ise, iç çatışmalar, doğal yollarla oluşan veya insan kaynaklı afetler sebebi ile kaçmak zorunda kalan kişileri tanımlamaktadır.

Bu çalışmada, Güney Kafkasya'da ciddi bir sorun olarak tanımlanan zorla yerinden edilmenin niteliğini ortaya koymak açısından yerinden edilen kişilerin ülke dışında veya ülke içinde mi yer değiştirmek zorunda kaldıkları konusunda ayırım yapmak önem arz etmektedir. Yerinden edilme sorununa bağlı olarak göç eden kişiler arasında ayırım yapmak adına iki sınıflandırma mevcuttur. Bunlardan birincisi zulüm, şiddet olayları, silahlı çatışmalar ve insan kaynaklı afetler neticesinde bulunduğu ülkeden başka ülkeye kaçan kişiler yani ülke dışında yerinden edilmiş kişiler (*externally displaced persons*)⁵; ikincisi ise, söz konusu olaylar neticesinde ikamet ettikleri yerden kaçmaya zorlanarak devletlerin uluslararası sınırlarını aşmamış olan ve sadece aynı ülke içinde başka bölgeye kaçan kişiler yani ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (*internally displaced persons/IDPs*) olarak ifade edilmektedir.⁶

³ Richard Perruchoud ve Jillyanne Redpath-Cross, eds., *Glossary on Migration* (International Organization for Migration, 2011), Erişim Tarihi: Eylül 17, 2018, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf, 39.

⁴ Perruchoud ve Redpath-Cross, *Glossary*, 29.

⁵ Ülke dışında yerinden edilmiş kişiler, bazı durumlarda “de facto mülteciler” olarak da ifade edilmektedir. Uluslararası Göç Örgütü terminolojisine göre, “de facto mülteci” kavramı, 1951 tarihli BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1967 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Protokol kapsamında mülteci olarak tanınmayan ve vatandaşı oldukları ülkeye, vatandaşlıkları yoksa geldikleri ikamet ülkesine, dönemeyen veya haklı sebeplerle geri dönmek istemeyen kişileri ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁶ Perruchoud ve Redpath-Cross, *Glossary*, 52.

Birleşmiş Milletler (BM) Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 2017 yılını analiz eden “Zorla Yerinden Edilmeye İlişkin Küresel Eğilimler” adlı raporuna göre, dünya genelinde baskı, zulüm, şiddet ve çatışma nedenleri ile zorla yerinden edilmiş kişi sayısı 2014 yılında 59,5 milyon iken, 2015 yılında 65,3, 2016 yılında 65,6, 2017 yılında ise 68,5 milyona ulaşmıştır. 2017’de yerinden edilmiş 68,5 milyon kişinin 25,4 milyonu mülteci, 3,1 milyonu sığınma arayanlar, 40 milyonu ise ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişilerdir.⁷ Dünya genelinde sadece 2016 yılında, 6.9 milyon kişi daha zorla yerinden edilmiştir.⁸

2017 yılında ise, doğal afet ve çatışma nedeni ile 30,6 milyon kişi daha yerinden edilmiştir. Bu kişilerden 11,8 milyonu çatışma, 18,8 milyonu ise doğal afet nedeni ile zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmıştır.⁹ Bu oranlara bakıldığında, yerinden edilmişliğin dünya genelinde ne kadar büyük bir sorun haline geldiği gözler önüne serilmektedir. 2017 yılında yerinden edilmiş kişiler sorunundan en çok etkilenen on ülke, Çin, Filipinler, Suriye, Kongo Cumhuriyeti, Küba, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Hindistan, Irak, Somali ve Etiyopya şeklinde sıralanabilir.¹⁰ 2016’da çatışma ve zulüm nedeni ile yerinden edilenler 6,9 milyon iken 2017 yılında bu oran neredeyse iki kat artarak 11,8 milyona ulaşmıştır. Suriye, Kongo Cumhuriyeti ve Irak ise sırasıyla çatışma ve zulüm nedeni ile yerinden edilen kişilerin en fazla olduğu bölgelerdir.¹¹

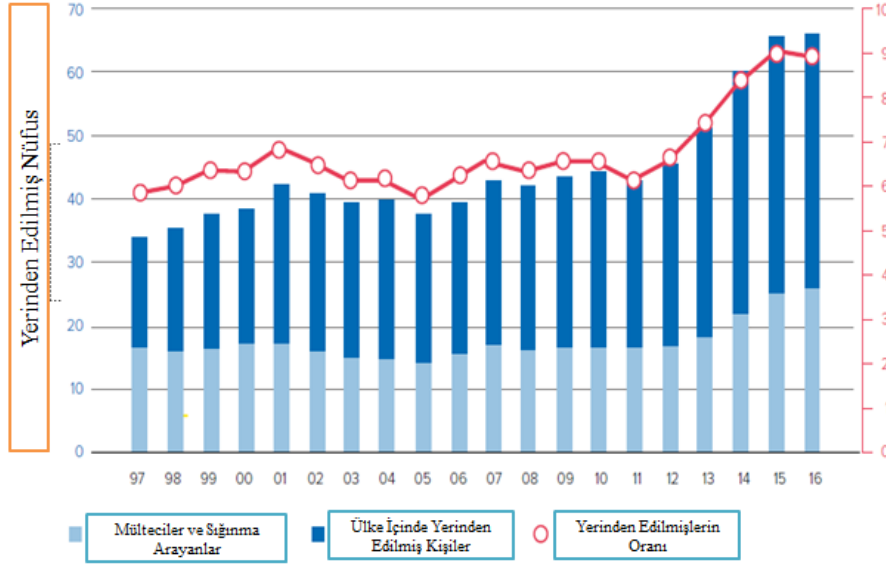
⁷ UNHCR, “Global Trends: Forced Displacement in 2017”, United Nations High Commissioner for Refugees, 2018, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, <http://www.unhcr.org/5b27be547.pdf>, 2.

⁸ Internal Displacement Monitoring Centre, “On the Grid: Global Internal Displacement in 2016”, Mayıs 2017, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2017/>, 10.

⁹ Internal Displacement Monitoring Centre, *On the Grid: The Global Displacement Landscape*, 2018, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/downloads/report/2018-GRID-part-1.pdf>, 5.

¹⁰ Internal Displacement Monitoring Centre, “Displacement Landscape”, 5.

¹¹ Internal Displacement Monitoring Centre, “Displacement Landscape”, 6.

Şekil 1: 1997-2016 Dönemi Küresel Anlamda Yerinden Edilmişlik ve Yerinden Edilenlerin Oransal İfadesi¹²

Şekil 1’de görüldüğü üzere yerinden edilme sorunu, 1997’den bu yana artan bir ivmede ilerlemiştir.¹³ Dolayısı ile küreselleşmenin hız kazanmasına paralel bir şekilde dünya genelindeki çatışma alanlarından kaçan ve buralarda insana yaraşır bir hayat sürdüremeyeceğine inananların zorunlu göçü artış göstermiştir. Şekil 1’e göre, özellikle 2012 yılından itibaren mülteciler, sığınma arayanlar ve ülke içinde yerinden edilmişlerin sayısı ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Yerinden edilmişlik dünyada artan bir eğilim göstermesi nedeni ile insan hak ve özgürlüklerini içerisinde barındıran çözüm süreçlerinin inşasına ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda, yerinden edilmiş kişilerin gönüllü geri dönüşünün ve yerleştirmelerinin sağlanması ve yerel entegrasyonlarının desteklenmesi gibi hususlar önem kazanmaktadır.

Yerinden edilme sonucunda kişiler, ayrılmak zorunda kaldıkları topraklara yeniden dönebilir yahut yeni bölgelere yerleşebilir, göç ettikleri bölgeye uyum sağlayıp entegre olabilir veya bir başka ülkede yaşamak üzere

¹² UNHCR, “Forced Displacement in 2016”, 6.

¹³ UNHCR, “Forced Displacement in 2016”, 6.

göç edebilirler.¹⁴ Bu kapsamda, yerinden edilmiş kişilerin göç ettikleri bölgelerde entegrasyon politikalarına dâhil edilmeleri oldukça önemli bir husustur. Bu kişilerin iş bulmalarının önündeki engellerin kaldırılması, barınma ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerine dâhil edilmesi, eğitim haklarının garanti altına alınması gibi hususlar örnek gösterilebilir.¹⁵ Çatışma ve şiddet olaylarından kaynaklanan nedenlerle yaşadıkları bölgelerden kaçan kişilerin bu bölgelere yeniden yerleştirilmeleri ise, bölgede kalıcı barışın sağlanması ile paralellik taşımaktadır. Bu anlamda, Güney Kafkasya'da Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'daki hükümet politikalarının ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için önemi oldukça büyük olmakla birlikte, bölgede uluslararası aktörlerin çatışma çözümüne ve barış inşasına yönelik faaliyetleri ile yaratılacak istikrar ortamı bu kişiler için hayati bir konumdadır.¹⁶ Bu bağlamda resmi kanallardan yürütülen birincil diplomasinin yanı sıra hükümet-dışı aktörler aracılığıyla yürütülen ikincil diploması (second-track diplomacy) ve çok yönlü diploması (multi-track diplomacy)¹⁷ yöntemlerinin kullanımı da önem taşımaktadır.¹⁸

Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (*Internal Displacement Monitoring Centre/ IDMC*)'nin yayınladığı ve küresel bir çerçeve çizen Aralık 2017 tarihli rapora göre, çatışma nedeni ile Ermenistan'da bulunan ülke içinde yerinden edilmiş kişi sayısı toplamda 8,400¹⁹, Azerbaycan'da

¹⁴ Andrew Solomon, "Justice, Accountability, and the Protection of Displaced Persons", 2009, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/1201_internal_displacement_solomon.pdf, 7.

¹⁵ Alovzat Aliyev, "Social And Economic Rights of Refugees and Displaced Persons in Azerbaijan", CARIM-East Explanatory Note 13/141 (2013), Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-141.pdf, 3.

¹⁶ Çatışma çözümü kapsamındaki müdahale yöntemleri (çatışma önlemesi, çatışma yönetimi, çatışma uzlaşması, çatışma çözümü ve çatışma transformasyonu) bağlamında; hakemlik, arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, üçüncü taraf müdahaleleri, problem çözme çalışmaları, barış inşası gibi yöntemler kullanılabilir. Sezai Çelik, "Kafkasya Çatışmalarında Çözüm Teknikleri, Pozitif Barış Çabaları ve Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı* 1, no. 71 (2015): 373.

¹⁷ Çok yönlü diploması kapsamında; hükümet ve hükümet-dışı kanallarla yürütülen çatışma çözümü süreçleri dışında iş/ticaret, vatandaşların katılımı, araştırma ve eğitim, aktivizm, din, fon sağlama, iletişim (kamuoyu) ve medya şeklinde diplomatik yollar da yer almaktadır. Institute for Multi-Track Diplomacy, "What is Multi-Track Diplomacy?", Erişim Tarihi: Aralık 8, 2018, <http://imtd.org/about/what-is-multi-track-diplomacy/>.

¹⁸ Sezai Çelik, "Kafkasya Çatışmalarında Çözüm Teknikleri", 373.

¹⁹ Ermenistan, ülke içinde yerinden edilmiş kişilere dair son verilerini 2004 yılında güncelleştir. Bu yüzden güncel verilere ulaşılması konusunda güçlük yaşanmaktadır.

393,000 kişi iken, Gürcistan'da 289,000 kişi olarak ifade edilmiştir.²⁰ Fakat bu verilerin ifadesinin, mülteciler, sığınma arayanlar ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin tespit edilme sürecinin güçlüğü ve resmi devlet beyanlarının ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillenmesi nedeni ile farklılık gösterebileceğini belirtmekte fayda vardır. Gürcistan açısından ülke içinde yerinden edilmiş kişiler sorunu, 1991-1993 yılları arasında Abhazya, 1989-1992 yılında Güney Osetya ile yaşanan çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Gürcistan'a karşı Rusya, Güney Osetya ve Abhazya'nın savaştığı 2008 yılında, Güney Osetya bölgesinde çoğunluğu Gürcü olan nüfus yerinden edilmiştir.²¹ Dağlık-Karabağ çatışması sonucunda ülke içinde yerinden edilen kişilerin dünyada en yoğun olduğu bölgelerden bir diğeri ise Azerbaycan'dır.²²

Yerinden edilmişlik, kişilerin zorla bir yerden başka bir yere göçünü ifade etmesi ve gönüllü bir göç hareketi olmaması nedeni ile insani boyutun sorgulandığı bir tartışma alanı yaratmaktadır. Dolayısıyla, Güney Kafkasya'daki çatışma alanları yalnızca siyasi ve ekonomik anlamda çözüme ihtiyaç duymamakta, aynı zamanda yerinden edilmişlik sorununa bir çözüm arayışı olarak sosyal ve insani boyutun da değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ'daki çatışmaların çözümüne yönelik etkili adımların atılmaması yerinden edilmişlik sorununun çözümünü de zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, AB'nin soruna yönelik yaklaşımını değerlendirmeden önce Güney Kafkasya'daki sorunun kaynağı olan söz konusu çatışmaların tarihsel arka planının ve temel dinamiklerinin incelenmesi yerinde olacaktır.

II. Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ Çatışma Alanlarına Genel Bir Bakış

Sovyetlerin dağılması sürecinde bağımsızlıklarını ilan eden Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan için yeni ekonomik, siyasi ve kültürel şartlar

²⁰ Internal Displacement Monitoring Centre, "Displacement Landscape", 46.

²¹ Natia Chelidze, "Asylum Seekers, Refugees and Internally Displaced Persons (IDPs) in Georgia: The Challenges of Social Cohesion", CARIM-East Explanatory Note 13/130 (2013), Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-130.pdf, 1.

²² UNHCR, "Azerbaijan: Analysis of Gaps in the Protection of Internally Displaced Persons (IDPs), European Commission", Ekim 2009, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, <http://www.unhcr.org/protection/convention/4bd7edbd9/azerbaijan-analysis-gaps-protection-internally-displaced-persons-idps.html>, 7.

meydana gelmiştir. Diğer yandan, Sovyet sisteminin çöküşünün yarattığı yeni ortamda güçlenen milliyetçilik akımı, Kafkasya'daki etnik grupların kendi kaderlerini tayin etme yönündeki eğilimlerini arttırmış ve bölgede istikrarsızlık unsurları olmuştur. Gürcistan'daki Güney Osetya ve Abhazya sorunları, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık-Karabağ sorunu, 1990'lara gelindiğinde farklı bir boyutta ele alınmaya başlanarak, Güney Kafkasya coğrafyasında acil çözüm gerektiren temel meseleler haline gelmiştir. Güney Kafkasya'nın bu üç farklı bölgesinde çatışmaların oluşum süreci aşamalı bir şekilde gerçekleşmiş, Sovyet Dönemi'nden günümüze devinen bir çerçevede ilerlemiştir. Söz konusu tarihsel devinim, Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık-Karabağ bölgesindeki sorunlar açısından çalışmanın takip eden bölümünde ele alınmaktadır.

A. Abhazya Sorunu

Abhazya, 16 Aralık 1921 tarihinde Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanarak, 13 Aralık 1922 tarihinde Transkafkasya Federasyonu'na dâhil olmuştur.²³ 1931 yılında ise Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde özerklik statüsü kazanmıştır. Literatürde genel olarak Abhazya'daki bağımsızlık istemlerinin 1980'lere doğru yoğunlaşması üzerine analizler yapılırsa da, Sovyet Dönemi'nin tümüne bakıldığında Abhazların bağımsızlık istemlerinin daha öncelere dayandığı söylenebilir. Özellikle Nisan 1957, Nisan 1967 ve Eylül 1978, Abhazya'da yaşayan halkın Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılma istemlerini dile getirdiği tarihleri ifade etmektedir. Bu dönemde, Abhazya siyasi temsilcileri, Tiflis'teki yönetimin karar alma mekanizmasında Abhazları dışlayıcı tutum sergilediği gerekçesine dayanarak, Gürcistan'a bağlı statülerini sorgulamaktaydı.²⁴

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nde Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesi ile açıklık (*glasnost*) ve yeniden yapılanma (*perestroika*) politikası ile yeni bir döneme geçilmiştir. Glasnost reform

²³ Vladimir Kolossov ve John O'Loughlin, "After the Wars in the South Caucasus State of Georgia: Economic Insecurities and Migration in the "De Facto" States of Abkhazia and South Ossetia", *Eurasian Geography and Economics* 52 (2011): 633, Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018, doi:10.2747/1539-7216.52.5.631.

²⁴ Ülviyye Aydın, "Avrupa Birliği'nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları", içinde *Abhazya ve Güney Osetya Sorunu: Avrupa Birliği-Gürcistan İlişkilerinin 'İstenmeyen' Gündemi*, ed. Uğur Burç Yıldız, (Detay Yayıncılık, Ankara, 2016), 17.

politikası ile demokraside şeffaflığın sağlanması ve halka tanınan hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi yönünde adımlar atılırken, Perestroika politikası ile iktisadi büyümeyi pozitif yöne çekmek amacıyla ekonomide yeniden yapılanma hedeflenmiştir. Gorbaçov'un bu dönemdeki politikaları, bağımsızlık hareketlerinin ön plana çıkması açısından etkili olmuştur.²⁵

Bu yeni dönemde, Abhazların kendi bölgelerinin statüsüne ilişkin Stalin döneminden kalma yapının değiştirilmesi hususunda istemleri yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, Haziran 1988'de bir grup Abhaz Gorbaçov'a mektup göndererek, Abhazya'nın Stalin döneminden önceki, Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünün geri verilmesini istemiştir.²⁶ Bunun üzerine, 1989 yılında Lıhni köyünde imzalanan ve yerel gazetelerde yayınlanan Lıhni Beyannamesi'nin Abhazya'nın SSCB içerisinde ayrı bir cumhuriyet olması düşüncesine dayanması, Tiflis yönetimi ve Abhazya arasındaki gerilimin artmasına neden olmuş ve ilk şiddet olayları yaşanmıştır.²⁷ Ocak 1991'de gerçekleştirilen referandumun sonucunda Nisan 1991'de Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiş ve Mayıs 1991'de Gamsakhurdia devlet başkanı olmuştur. Gamsakhurdia'nın seçim öncesi milliyetçi söylemlerinin Abhazya'nın Gürcüleştirilmesi (*Georgia for Georgians*) üzerinden ilerlemesi, Abhazların bağımsızlık istemlerini arttıran bir etki yaratmıştır.²⁸ Gamsakhurdia'nın yerine Mart 1992'de göreve Shevardnadze'nin gelmesinin ardından Abhazya "de facto" bağımsızlığını ilan etmiş ve 1992'de Gürcistan Anayasası yürürlükten kaldırılarak Abhazya Anayasası kabul edilmiştir.²⁹

Sovyetler Dönemi sürecinde aşamalı bir şekilde Abhazya-Gürcistan arasındaki ilişkiler sorunlu bir düzlemde ilerlemeye başlamışken, Gürcistan'ın bağımsızlığı ve Abhazya'nın "de facto" bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte gerilim zirveye tırmanmıştır. Abhazya'nın "de facto" bağımsızlık ilanının

²⁵ Sedef Eylemer, "Avrupa Birliği'nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları", içinde *Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı ve Çözüm Sürecindeki Rolü*, ed. Uğur Burç Yıldız, (Detay Yayıncılık, Ankara, 2016), 108-109.

²⁶ Araz Aslanlı, "Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu", *Karadeniz Araştırmaları* 5, no 5 (2005): 122-123.

²⁷ Aydın, "Bölgesel İhtilaflar", 17.

²⁸ Giray Saynur Derman, "Georgia in Russia's Orbit and the South Ossetian Conflict Threatening Regional Stability in the South Caucasus region", *Journal of Caspian Affairs* 1, no 1 (2015): 95.

²⁹ Ted Hopf, "Identity, Legitimacy and the Use of Military Force: Russia's Great Power Identities and Military Intervention in Abkhazia", *Review of International Studies* 31 (2005): 228, Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018, doi.10. 101 7 I S02602 1050500687.

ardından, 14 Ağustos 1992'de Gürcü kuvvetlerinin Abhazya'nın başkenti Sohum'a girmesi sonucunda, iki taraf arasında savaş başlamıştır. Rusya'nın bu sorun için arabulucu rol üstlenmesi neticesinde taraflar arasında ateşkes 27 Temmuz 1993 tarihli Soçi Antlaşması ile sağlanmıştır. Fakat Abhazya bağımsızlığını 20 Eylül 1993'te tekrar duyurmuştur.

Tüm bu olayların neticesinde, Ağustos 1993'te BM, ateşkes anlaşmasına uyumu izlemek adına 88 gözlemciden oluşan BM Gözlemci Misyonu'nu kurmuştur. 4 Nisan 1994 tarihinde taraflar arasında ateşkesin korunması yönünde politik uzlaşma sağlanarak, "Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığının Siyasi Çözümü İçin Önlemler Deklarasyonu" (*Declaration of Measures for a Political Settlement of the Georgian/Abkhaz Conflict*) imzalanmış, savaş yüzünden yaşadıkları bölgelerden ayrılmak zorunda kalanların güvenli bir şekilde yerlerine geri yerleştirilmeleri üzerinde mutabık kalınmıştır.³⁰ Abhazya ve Gürcistan arasındaki savaş boyunca, Abhazya coğrafyasında yaşayan birçok kişi hayatını kaybetmiş ve yerinden edilmiştir. Demografik özelliğin değiştirilmesi ve Abhaz nüfusun çoğunluk haline gelmesi ile Abhazya'da yerinden edilmişlik önemli bir sorun olmuştur.³¹

2006 yılında Gürcü askeri birliklerinin Abhazya sınırları içerisindeki (*hukuken Gürcistan'a ait olan bölge*) Kodor Vadisi'ne giriş yapması neticesinde, BM Güvenlik Konseyi bir karar yayınlamak, barış sürecine zarar veren eylemlerin tekrarlanmaması çağrısında bulunmuştur.³² Fakat, Abhazya ve Gürcistan arasında tesis edilecek kalıcı barış ve bu hususta üretilecek çözüm için söz konusu girişim sınırlı bir düzeyde kalmıştır. 2008 yılında Abhazya, Gürcistan-Güney Osetya-Rusya arasında çıkan savaşa dâhil olmuştur. Savaş sonrasında ise Rusya, hem Güney Osetya'nın hem de Abhazya'nın bağımsızlığını tanıyarak, Abhazya ve Güney Osetya ile iki taraflı dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar Abhazya ve Güney Osetya ekonomilerinin yapılandırılması ve Rusya'nın bölgedeki askeri gücünün garanti altına alması açısından yasal bir çerçeve oluşturması nedeni ile stratejik bir hamleyle işaret etmektedir.³³

³⁰ Noelle M. Shanahan Cutts, "Enemies Through the Gates: Russian Violations of International Law in the Georgia/Abkhazia Conflict", *Case Western Reserve Journal of International Law* 40, no 1 (2008): 289-290.

³¹ Cutts, "Russian Violations", 292.

³² Aydın, "Bölgesel İhtilaflar", 19.

³³ Kolossov ve O'Loughlin, "Economic Insecurities and Migration", 637.

B. Güney Osetya Sorunu

Güney Osetya sorununun oluşumuna kaynaklık eden süreç Sovyetler dönemine dayanmaktadır. Sorunun temelinde, Gürcistan'a bağlı özerk bir bölge konumunda olan Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılıp Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Osetya ile birleşme isteği bulunmaktadır. 19. yüzyılda bölgenin Rusya tarafından işgal edilmesinin ardından Güney Osetya'nın yönetimi Gürcistan'a bırakılmıştır. 1918-1920 Rusya iç savaşı sırasında Güney Osetya Gürcistan'ın Menşevik hükümetine karşı Sovyet Rusya'sını desteklemiştir.³⁴ Bolşevik Devrimi'nin ardından, Güney Osetya'nın daha çok Rusya'dan ayrılmak istemeyen bir tutum izlemesi sonucunda Gürcistan Hükümeti ile arasında anlaşmazlık olmuştur. Bunun neticesinde, daha 20 Haziran 1920 tarihinde Gürcü Menşevik Hükümeti, toprak bütünlüğünün korunması savından yola çıkarak, Güney Osetya'ya askeri harekât düzenlenmiştir. Gürcistan'ın Sovyetlere dâhil olması ile birlikte, Güney Osetya, Kuzey Osetya'dan ayrılarak 1922 yılında Gürcistan'a bağlı Güney Osetya Özerk Vilayeti adını almıştır.³⁵ İlerleyen süreçte, Kuzey Osetya'nın Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti olması ile birlikte (1936), Güney Osetya ile aralarında siyasi ve ekonomik ilerleme çerçevesinde birtakım farklar oluşmuş ve bu durum Güney Osetya'da bir sorgulamaya neden olmuştur.³⁶

Sovyetlerin dağılma süreci ise bölgede bağımsızlık hareketlerinin önemli bir boyuta ulaştığı ve somut ayrılıkçı hareketlerin gözlemlenmeye başladığı bir dönemdir. Bu anlamda 1989 yılı, Güney Osetya'nın özerk cumhuriyet statüsü altında Kuzey Osetya ile birleşme talebinde bulunduğu önemli bir tarihtir.³⁷ 1990 yılında ise bu istem bir girişime dönüşmüş ve Güney Osetya Demokratik Sovyet Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ilan edilmiştir. Bunun sonucunda, Ocak 1991'de Gürcü askeri birlikleri Güney Osetya'nın başkenti Tskhinvali'ye gönderilmiş ve iki taraf arasındaki savaş, Haziran 1992'de imzalanan ateşkes anlaşmasına (*Soçi Anlaşması*) kadar

³⁴ Merve İrem Yapıcı, "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 2, no 3 (2007): 72-73.

³⁵ Kolosov ve O'Loughlin, "Economic Insecurities and Migration", 634.

³⁶ Aydın, "Bölgesel İhtilaflar", 22.

³⁷ Greg Jentzsch, "What are the Main Causes of Conflict in South Ossetia and How Can They Best be Addressed to Promote Lasting Peace", *The BSIS Journal of International Studies* 6 (2009): 3.

birçok kişinin ölmesine ve yerinden edilmesine neden olmuştur.³⁸ Savaş sırasında dikkati çeken en önemli hususlardan biri ise, Rusya'nın Güney Osetya'yı destekleyerek, Gürcistan'ın Güney Osetya bölgesinden geri çekilmesini sağlayacak bir politika izlemesi olmuştur. Bu desteğin temel nedenlerinden biri, Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'daki askeri varlığını koruma hedefidir.³⁹

Gürcistan ve Rusya'nın taraf olduğu ateşkes anlaşması ile yerinden edilmiş kişilerin de dâhil edildiği bir denetim mekanizması oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda kurulan Ortak Denetim Komisyonu, tarafların anlaşmaya uygun hareket etmesini denetlemek, anlaşmazlık çözümü önlemlerini tasarlamak ve uygulamak, taraflar arasında diyalogu teşvik etmek, mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünü kolaylaştırmak için çözüm üretmek ve geliştirmek konularında yetkili kılınmıştır.⁴⁰ Ayrıca bölgede barışın tesis edilmesi için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (*AGİT-Organization for Security and Co-operation in Europe-OSCE*)'nin Gürcistan Misyonu oluşturması bir diğer önemli girişimdir. 1992 Aralık ayında kurulan Misyona, Gürcistan ve Güney Osetya çatışmasında siyasi bir çözüm sağlanması ve çatışmanın tekrar etmemesi için bir basamak olarak görülmüştür.⁴¹ Fakat 2003 yılında gerçekleşen Gül Devrimi⁴², hem Güney Osetya hem de Abhazya'nın Gürcistan ile olan ilişkilerinde olumsuz bir etki yaratmıştır ve çatışmaların sonlanmasına yönelik çabalar sonuçsuz kalmıştır. Gürcistan ve Güney Osetya arasındaki çatışmaların tekrar etmesine neden

³⁸ Jentzsch, "What are the Main Causes of Conflict in South Ossetia", 3.

³⁹ Andre W. M. Gerrits ve Max Bader, "Russian Patronage Over Abkhazia and South Ossetia: Implications for Conflict Resolution", *East European Politics* 32 (2016): 307, Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018, doi: 10.1080/21599165.2016.1166104.

⁴⁰ Jentzsch, "What are the Main Causes of Conflict in South Ossetia", 3-4.

⁴¹ Dov Lynch, "OSCE Early Warning in Georgia", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 7, no 26 (2010): 140.

⁴² Gül Devrimi, Gürcistan'da Kasım 2003'te düzenlenen seçimlerde yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle başlayan eylemler neticesinde gerçekleştirilmiştir. Eylemcilerin ülkede yolsuzluğun ortadan kaldırılması ve daha güçlü bir ulusal ekonomik sistem yaratılması, daha demokratik bir yapının oluşturulması, insan haklarının geliştirilmesi ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi istemiyle tepkilerini güllerle ifade etmesi nedeniyle söz konusu devrim bu şekilde isimlendirilmiştir. Gül Devrimi, Batı tarafından bir demokratikleşme adımı olarak nitelendirilmiş ve ABD ve AB ülkelerinin desteğini almıştır. Devrimin ardından, ülkeyi 1992 yılından bu yana yöneten Eduard Shevardnadze'nin yerine, 2004 yılında Mikhail Saakashvili Devlet Başkanı olarak görev başına gelmiştir. Vladimer Papava, "The Political Economy of Georgia's Rose Revolution", *East European Democratization* 50, no 4 (2006): 657-658, Erişim Tarihi: Kasım 29, 2018, doi: 10.1016/j.orbis.2006.07.006.

olan temel faktörler ise Gül Devrimi'nin yarattığı siyasi ortama bağlı olarak Gürcistan yönetiminin Güney Osetya ve Abhazya bölgelerine ilişkin yeni politika üretme arayışları ve yeni dönemde Batı yanlısı politika tercihinde bulunması olarak sıralanabilir.⁴³ Tüm bu faktörlerin de etkisi ile 2004 yılından itibaren sık sık ateşkes ihlalleri gerçekleşmiştir.

2004-2006 dönemi BM, AGİT, ABD, Rusya arasında bölgedeki çatışmaların çözümü ve kalıcı barışın sağlanması adına diplomatik ilişkiler ağının oluşturulduğu bir döneme işaret etmektedir.⁴⁴ Bu noktada üzerinde durulması gereken temel mesele, Güney Kafkasya'nın kaderini belirleyen bir etki yaratması nedeni ile Rusya'nın bu bölgede izlediği politikada yatan paradokstur. Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'da izlediği politika değerlendirildiğinde hem bölgedeki sorunları besleyen hem de bu sorunlara çözüm bulacak diyaloglardaki işbirliğine dâhil olan paradoksal bir yapı göze çarpmaktadır.

2006 yılı Kasım ayında Güney Osetya'da yapılan referandum sonucunda Gürcistan'dan bağımsız olma konusu yeniden dile getirilince, kalıcı barışın sağlanması adına yapılan görüşmeler sekteye uğramıştır. 2008 yılında Tiflis yönetimi ve Güney Osetya arasında tekrar çatışma yaşanmıştır. Çatışmaların tırmanmasına sebep olan ilk girişimin başlatılması hususunda iki taraf da birbirini suçlamıştır.⁴⁵ Gürcü birlikleri Güney Osetya'da ilerlemeye devam etmiştir. Rusya ise, Güney Osetya'ya askeri birlikler göndermiş ve beş gün boyunca Gürcistan topraklarını bombalamıştır. Abhazya da savaşa dâhil olarak, Rus ve Oset birliklerin yanında Gürcü birliklere karşı savaşmıştır. Rusya, savaş sonrası Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdığını belirtmiştir. Bu savaşın ardından, Güney Osetya ve Abhazya bölgesinde Tiflis yönetiminin kontrolü oldukça zayıflamıştır.⁴⁶

C. Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ'ın kaderinin çizilmesinde, SSCB'nin kurulmasının ardından, bölgenin Josef Stalin'in verdiği kararlarla 1921 yılında Azerbaycan'a

⁴³ Aydın, "Bölgesel İhtilaflar", 23.

⁴⁴ Aydın, "Bölgesel İhtilaflar", 24.

⁴⁵ Jim Nichol, "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests", *Congressional Research Service*, Nisan 2, 2014, Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33453.pdf>, 25.

⁴⁶ Charles King, "The Five-Day War: Managing Moscow After the Georgia Crisis", *Foreign Affairs* 87, no 6 (2008): 6-7.

bağlanması önemli bir etki yaratmıştır. 1923 yılında ise, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Dağlık Karabağ'a özerklik statüsü verilmesi ile birlikte bölge Yukarı Karabağ ve Aşağı Karabağ olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Dağlık Karabağ'daki sorununun oluşum sürecine kaynaklık eden önemli hususlardan biri, bölgeye yönelen Ermeni göçünün hızla artırılması sureti ile Azeri nüfusun yerinden edilmeye başlaması olmuştur. 1923-1988 döneminde Dağlık Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusu kademeli bir şekilde artış göstermiştir. Özellikle 23 Aralık 1947 yılında Stalin tarafından uygulamaya sokulan bir karar neticesinde, Karabağ'da yaşayan Azerilerin bir kısmı yaşadığı topraklardan Azerbaycan'ın içine doğru göç ettirilmiştir.⁴⁷ Bu durum ise, devlet eliyle oluşturulan politikanın bir sonucu olarak ülke içinde yerinden edilmişlik sorununu doğurmuş ve bölgedeki demografik dengeyi değiştirmiştir.

1988 yılında Ermeni nüfusun ağırlıklı olduğu bir demografik yapıya dönüşen Dağlık Karabağ'da, Parlamento yaptığı oylama sonucunda 20 Şubat'ta bağımsızlık talebinde bulunarak Ermenistan'a bağlanmak istediğini bildirmiştir. Fakat bu istem, SSCB Yüksek Sovyeti'nde görüşülerek reddedilmiştir.⁴⁸ Bunun neticesinde, Ermenistan ve Azerbaycan'da bulunan azınlık nüfusa karşı şiddet olayları patlak vermiş ve iki taraftan da birçok kişi yerinden edilmiştir. Aralık 1991'de Dağlık Karabağ'da bağımsız bir devlet kurulması adına yapılan referandumun sonucu olarak, 1992 yılında Ermenistan ve Azerbaycan arasında savaş başlamıştır.⁴⁹ 1994 yılında taraflar arasında Bişkek Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır. Bu savaş sonunda Ermenistan, Azerbaycan'a ait sekiz bölgeyi işgal etmiştir. Azerbaycan'a ait toprakların %20'si Ermenistan tarafından işgal altında tutulmaktadır. Bişkek Anlaşması günümüzde geçerliliğini korumaktadır fakat taraflar arasındaki çatışma hala tam anlamıyla sonlandırılmış değildir. Dağlık Karabağ bağımsız bir devlet olduğu iddiası üzerinde politikalarını yürütse de bu uluslararası hukuk bağlamında "de facto" bir nitelik taşımaktadır.⁵⁰

⁴⁷ Yunus Ekici, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2, no 1 (2017): 64.

⁴⁸ Eylemer, "Bölgesel İhtilaflar", 109.

⁴⁹ Behlül Özkan, "Who Gains from the "No War No Peace Situation? A Critical Analysis of the Nagorno-Karabakh Conflict", *Geopolitics* 13, no 3 (2008): 577, Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018, doi: 10.1080/14650040802203919.

⁵⁰ Eylemer, "Bölgesel İhtilaflar", 111.

Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ bölgesinde kalıcı barışın sağlanması, yerinden edilmiş kişilerin söz konusu bölgelere yeniden yerleştirilmelerine ilişkin bir süreci de yaratacaktır. Bu anlamda, bölgedeki politikalarını Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile yaptığı ikili anlaşmalarla yasal bir zemine oturtan AB'nin, Güney Kafkasya'daki bu üç bölgede kalıcı barışın sağlanması için itici bir güç oluşturması oldukça önemlidir. AB bölgede yürüttüğü politikalarda kalıcı barış ve yerinden edilmişlik sorununun çözümü için yeterince etkili olabilmiş midir? Takip eden bölümde, bu soruya ilişkin cevap, AB'nin Güney Kafkasya'daki Komşuluk Politikası yaklaşımından hareketle analiz edilmektedir.

III. Avrupa Komşuluk Politikası ve Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya'da Yerinden Edilmişlik Sorununa Yaklaşımı

AB, Güney Kafkasya bölgesindeki güvenlik ve çatışma çözümü anlayışını, Avrupa Komşuluk Politikası ve bu çerçevedeki Doğu Komşuluğu kapsamında sunmaktadır. Bu anlamda, Doğu komşuları arasında yer alan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da barış ve istikrar ortamının sağlanmasına oldukça önem veren AB'nin geliştirdiği çatışma çözümü anlayışı ve bölgede ülke içinde yerinden edilmiş kişiler sorununa ilişkin yaklaşımı takip eden bölümde ele alınmaktadır.

A. Avrupa Komşuluk Politikası Ekseninde Güney Kafkasya'da Çatışma Çözümü

Güney Kafkasya'da kalıcı barışın tesis edilmesi için uluslararası anlamda birtakım girişimler söz konusu olsa da bu girişimler belirli bir düzeyde kalarak, bölgenin ve yerinden edilmişlik sorununun ihtiyacı olan kalıcı çözümü getirmekte yetersiz kalmıştır. Bölgede, özellikle, AGİT, BM ve Avrupa Konseyi gibi çatışma çözümü konusunda etkili ve itici olabilecek güçlerin kalıcı barışın tesis edilmesi yönündeki çabaları, Güney Kafkasya için beklenen sonucu getirmemiştir. AGİT bünyesinde barışın tesis edilmesi üzerine Gürcistan'da üstlenilen misyon ve 1992 yılında Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ sorununa çözüm getirmek için kurulan Minsk Grubu⁵¹ bünyesinde yürütülmeye çalışılan diyalog sürecinden

⁵¹ AGİT bünyesindeki Minsk Grubu, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık-Karabağ meselesine kalıcı barış çözümü getirmek üzere çalışmaktadır. Eş başkanlığını, Rusya, Fransa ve ABD'nin yürüttüğü Minsk Grubu'nun daimi üyeleri, Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'dır. Bu grubun çatışma

istenilen sonuç elde edilememiştir. BM ve Avrupa Konseyi'nin aldığı bazı kararlar ise, bölgede aktif bir politika anlayışından uzak bir çerçeve çizmiştir. AB ise, Minsk Grubu bünyesinde yürütülen müzakerelere, doğrudan müdahil olmamakta ve sürece özel temsilcileri ve Komşuluk Politikası ile belirlenen sınırlar dâhilinde katılmaktadır. AGİT bünyesinde oluşturulan bir müzakere ekibi olan Minsk Grubu, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununa ilişkin barışçıl bir çözüme ulaşma hedefi ile 1994 yılında kurulsa da, umulan barış ve istikrar ortamı tesis edilememiştir.⁵²

Bu bağlamda 2000'li yıllardan itibaren Güney Kafkasya'ya yönelik ilgisi ve işbirliği arayışları artan AB'nin bölgede kalıcı barış ve güvenliğin sağlanması için izlediği politikaların ve bunların etkinliğinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Özellikle AB'nin hem iç hukuk düzeninde hem de dış ilişkilerinde merkezi konuma yerleştirdiği insan haklarının korunması ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerinden bir normatif söyleme işaret etmesi, AB'nin bölgedeki yerinden edilmişlik sorunu için aktif bir rol üstlenebileceği beklentisini doğurmaktadır. AB'nin normatif söyleminin dış politikasına nüfuz etmesi, komşu ülkelerden siyasi, ekonomik ve kurumsal reformlar gerçekleştirmesini beklemesine neden olmaktadır. Bu beklentinin temelinde yatan unsur ise AB'nin değerlerinin (insan onuruna ve haklarına saygı, barış ve özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü gibi) bu ülkelerle paylaşılması yaklaşımıdır.⁵³ AB'nin değerlerinin komşuluk

çözümü için sunduğu yaklaşımlar: Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesi ile aşamalı bir süreç öngören "Adım Adım Yaklaşımı (*Step by Step*)", anlaşmazlığın çözülmesi için tüm meseleler üzerinde tek bir seferde anlaşılmasını öngören "Paket Anlaşma (*Package Deal*)", Azerbaycan ve Karabağ arasında bir tür konfederasyon modelinin kurulmasını öngören "Ortak Devlet (*Commonwealth*)" yaklaşımı, güç kullanımına son verilmesi ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'dan çekilmesini öngören "Madrid Prensipleri (*Madrid Principles*)" şeklindedir. Fakat bu çözüm önerileri ve Minsk Grubu bünyesinde yapılan toplantılar nihai bir çözüme ulaşma konusunda başarılı olamamıştır. Söz konusu çözüm önerileri Dağlık- Karabağ meselesi yüzünden yerinden edilmiş nüfus ile ilgili bir takım planlar öngörse de, bunlar hayata geçirilememiştir. Organization for Security and Co-operation for Europe, "Who we are?", Erişim Tarihi: Aralık 2, 2018, <https://www.osce.org/minsk-group/108306>; İdil Tunçer Kılavuz, "Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği", *Avrasya Etüdüleri* 52 (2017): 55-61.

⁵² Eylemer, "Bölgesel İhtilaflar", 111-119.

⁵³ Elisabeth Johansson-Nogués, "The (Non)Normative Power EU and the European Neighbourhood Policy: An Exceptional Policy for an Exceptional Actor?", *European Political Economy Review* 7 (2007): 182, Erişim Tarihi: Aralık 12, 2018, https://www.researchgate.net/publication/23777158_The_Non-Normative_Power_EU_

ülkelerine nüfuz etmesi özellikle Güney Kafkasya'daki ülke içinde yerinden edilmiş kişiler sorununa bir çözüm getirilmesi için hayati bir önem taşımaktadır. Fakat AB'nin dış ilişkileri söz konusu olduğunda, normatif güç eksenli anlayışının temelinde yatan değerleri hangi düzeyde uyguladığı ya da uygulamadığı sorusu tartışmalıdır.⁵⁴

Kalıcı barışın tesis edilmesindeki sorumluluğun tamamen AB'ye yüklenmesi anlayışı ne kadar sınırlı ise, AB'nin bölgedeki barış sürecinin tesis edilmesi konusundaki politikalarının pasif kalması da bir o kadar sınırlı bir anlayışı temsil etmektedir. Çatışma çözümündeki rolü bakımından tüm beklentinin AB politikalarına yüklenmesi gerçekçi görünmemektedir. Zira çatışmaların çözümünde tarafların barışçıl yollara ulaşmak için adımlar atması ve istekli olması gerekmektedir. Diğer yandan, normatif kimliğinin bir parçası olarak uluslararası barışa katkı sağlama hedefini ortaya koyan AB'nin özellikle yakın çevresindeki çatışmaların çözümüne kayıtsız kalması da beklenemez. AB'nin kuruluş değerleri arasında (*AB Antlaşması madde 3, birinci bend*) sayılan "barışın desteklenmesi" anlayışı ve bu anlayışın dış dünya ile ilişkilerinde yer etmesi (*AB Antlaşması madde 3, beşinci bend*) Birliğin komşu ülkelerdeki çatışma çözümü yaklaşımı açısından belirleyicidir. Ayrıca, Avrupa Komisyonu 2006 yılında doğu ve güney komşularını kapsayan Avrupa Komşuluk Politikası'na ilişkin yayınladığı belgede, "*eğer Avrupa Komşuluk Politikası, komşu ülkelerdeki çatışmaları ele almaya katkıda bulunmazsa, ana amaçlarından birinde başarısızlığa uğrayacaktır*" ifadesinde bulunmuştur. Bu ifade Birliğin komşu ülkelerde çatışma çözümüne katkıda bulunma isteğini teyit eder niteliktedir.⁵⁵

Güney Kafkasya bölgesi, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Avrasya arasında özellikle enerji konusunda önemli bir noktada olması dolayısı ile AB için önemli bir konumdadır. Birliğin alternatif enerji yollarının ve kaynaklarının tesis edilmesi hedefinde jeostratejik bir konuma sahip olan Güney Kafkasya, enerji alanında Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması için önemli bir işbirliği

and_the_European_Neighbourhood_Policy_An_Exceptional_Policy_for_an_Exceptional_Actor.

⁵⁴ Thomas Diez, "Not Quite Sui Generis Enough", *European Societies* 14 (2012): 523-525, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, doi: 10.1080/14616696.2012.724577.

⁵⁵ European Commission, "On Strengthening the European Neighbourhood Policy", 4 Aralık 2006, Erişim Tarihi: Aralık 2, 2018, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_komsuluk_politikalari/Strengthening_The_European_Neighbourhood_Policy_4_12_2006.pdf, 9.

partneri olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶ Bu bağlamda, AB'nin 2000'li yıllara kadar ortaklık anlayışı ile ilişkilerini yürüttüğü Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkileri, 2000'li yıllardan sonra daha farklı bir kapsamda ele alınmış ve daha derin bir işbirliği anlayışı ile ilerlemiştir.

2002 yılında dönemin AB Komisyon Başkanı Romano Prodi'nin, "Daha Geniş Avrupa İstikrar için Yakınlık Politikası (*A Wider Europe - A Proximity Policy as the key to stability*)" başlıklı konuşmasında, genişleyen AB'nin bir "dostlar halkasına (*ring of friends*)" ihtiyacı olduğunu vurgulaması ve AB'nin yakın çevresi için yeni bir politika geliştirme önerisi, 2004 yılında doğuya doğru genişleyecek olan Birliğin dış politikası açısından bir çerçeve çizmektedir.⁵⁷ Bu öneride dikkat çeken en önemli nokta ise, bu dostlar halkası ile kurumlar dışında her şeyin (*everything but institutions*) paylaşılması görüşü ve adaylık vaadinin olmayışıdır. Prodi burada adaylık vaadinin olmayışını üyelikten daha az, işbirliğinden fazla bir vaat olarak değerlendirmiştir.⁵⁸

Bir sene sonra gerçekleşecek Doğu genişlemesi öncesinde, Avrupa Komisyonu "Geniş Avrupa - Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimize Dair Yeni Bir Çerçeve (*Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*)" başlıklı belgeyi 2003 yılında sunmuştur. Belge, genişlemiş bir AB'nin karşılaşacağı sorunları tespit etmesi ve AB'nin yeni komşularına yönelik daha etkin bir politika izlemesi gerekliliği üzerinden söylem geliştirmesi nedeni ile oldukça önemlidir. AB belgede komşularıyla paylaşacağı bir refah ve değerler alanı üzerinde durarak, siyasi ve kültürel ilişkilerin yoğunlaştırılması, daha derin ekonomik ilişkiler kurulması, sınır ötesi işbirliğinin geliştirilmesi ve çatışmaların önlenmesi konusunda sorumluluk paylaşılması hususu üzerinde durmuştur.⁵⁹ AB'nin yeni komşuları ile çatışma alanlarında sorumluluk paylaşma yaklaşımının bu dönemde daha

⁵⁶ Haydar Efe, "Foreign Policy of the European Union Towards the South Caucasus", *International Journal of Business and Social Science* 3, no 17 (2012): 187.

⁵⁷ A. Sait Sönmez, "Avrupa Birliği'nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasi Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, no 14 (2010): 116.

⁵⁸ Alberto Chilos, "The European Union and its Neighbours: 'Everything But Institutions'?", *The European Journal of Comparative Economics* 4, no 1 (2007): 25-26.

⁵⁹ European Commission, "Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours", Mart 2003, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf, 9.

aktif bir zemine oturtulmak istenmesinin temel nedenlerinden biri ise, AB sınır güvenliğinin tesis edilmesinde belirlenen perspektif ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, 2003 yılında Güney Kafkasya'ya atanan AB Özel Temsilcisi, bölgedeki çatışma alanlarındaki sorunların analizini yapabilmek ve barış, istikrar ve hukukun üstünlüğünün sağlanması çabalarında aktif bir rol üstlenmek açısından önemli bir girişimi temsil etmektedir.⁶⁰

12 Mayıs 2004'te Avrupa Komşuluk Strateji Belgesi'nin yayınlanmasıyla, hedefler belirlenmiş ve 16 komşu ülke⁶¹ politika kapsamına dâhil edilmiştir.⁶² Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın da dâhil olduğu Komşuluk Politikası'nın dayandığı temel noktalardan olan insan haklarının korunması ve çatışmaların çözümü için sorumluluk paylaşımı konuları, Güney Kafkasya'daki yerinden edilmişlik sorununun ortadan kaldırılması hususunda AB'nin aktif rol oynayabileceği beklentisi için önemli bir dayanak oluşturmuştur.

2005 yılında AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın Güney Kafkasya'da çatışmaların çözülmesi konusunda AB'nin daha fazla sorumluluk almaya hazır olduğuna ilişkin açıklamada bulunarak daha aktif rol oynayacağına dair bir imaj çizmiş olması da, AB'den çatışma çözümüne etkin bir katılım göstermesi yönünde bekleyişe neden olmuştur.⁶³ Fakat AB, çatışmaların çözümünde daha proaktif bir rol üstlenmekten ziyade Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile olan ilişkilerinde denge mekanizmasını korumaya yoğunlaşarak, yapısal unsurları işletmeye çalışmıştır. Birlik, kendi amaçlarına ve değerler bütününe uyumlu bir şekilde komşu ülkelerde işlettiği dış politikasında, yapılar üzerinde etki alanı oluşturmak ve bu etkinin sürdürülebilirliğini sağlamak için hareket etmektedir. Yapısal değişikliklerin ve unsurların komşu ülkelerde teşvik edilmesi anlayışında, her ülke veya bölgenin kendine özgü yapısı göz önünde bulundurularak politika üretilmektedir. Ayrıca uzun vadeli bir reform sürecini öngören yapısal dış politika anlayışı, farklı sektörlerde

⁶⁰ Eylemer, "Bölgesel İhtilaflar", 134.

⁶¹ Bu 16 ülke; İsrail, Ürdün, Moldova, Fas, Tunus, Filistin, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Mısır, Gürcistan, Lübnan, Cezayir, Suriye, Libya ve Beyaz Rusya'dır.

⁶² European Commission, "European Neighbourhood Policy", Erişim Tarihi: Eylül 17, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/overview_en.

⁶³ European Union External Action, "EU Special Representatives", Erişim Tarihi: Aralık 10, 2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/3606/EU%20Special%20Representatives.

(siyasi, hukuki, sosyal, ekonomik ve mali anlamda ve güvenlik ile ilişkili) yapısal değişiklikleri öngörürken, süreçte farklı aktörlerin işbirliğine dikkat çekmektedir.⁶⁴

Böylece AB, Güney Osetya, Abhazya, Dağlık Karabağ sorunlarına ilişkin müzakere sürecine doğrudan bir katılım göstermek yerine, Avrupa Komşuluk Politikası vesilesi ile Güney Kafkasya'da insan haklarının, sivil özgürlüklerin geliştirilmesi ve ayrılıkçı birimlerin de dâhil olmak isteyecekleri olumlu bir siyasi, ekonomik ve sosyal ortamın yaratılması yoluyla dolaylı bir katılımıda bulunmuştur. Bu ise AB'nin Güney Kafkasya bölgesindeki çatışma alanlarında kalıcı barışın sağlanması hususunda yapısal bir dış politika izlediğine işaret etmektedir. Bu politika aracılığıyla AB, demokratik ve ekonomik gelişmeleri teşvik ederek sorunlu bölgede istikrara katkı sağlayacak bir itici güç oluşturabilmeyi hedeflemektedir.⁶⁵

Bu doğrultuda bir adım olarak, Mayıs 2009'da Prag'da düzenlenen AB Zirvesi'nde Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Beyaz Rusya, Moldova, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın dâhil olduğu Doğu Ortaklığı (*Eastern Partnership*) başlatılmıştır. 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye katılımının ardından, Birliğin sınırlarının Karadeniz'e uzanması ile Güney Kafkasya'nın stratejik önemi, Birlik için daha belirgin hale gelmiştir. Bu ortaklık kapsamında, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan için hazırlanan eylem planlarında çatışmaların engellenmesi ve çözülmesi konusunda AB'nin "sorumluluk paylaşımı" yaklaşımı benimsediği üzerinde durulmaktadır.⁶⁶ Ermenistan ve Azerbaycan için hazırlanan eylem planlarında, tarafların Dağlık Karabağ meselesinde

⁶⁴ Stephan Keukeleire ve Arnout Justaert, "EU Foreign Policy and the Challenges of Structural Diplomacy: Comprehensiveness, Coordination, Alignment and Learning", *DSEU Policy Paper* 12 (2012), Erişim Tarihi: Kasım 29, 2018, http://dseu.lboro.ac.uk/Documents/Policy_Papers/DSEU_Policy_Paper12.pdf, 1.

⁶⁵ Stephan Keukeleire ve Arnout Justaert, "The Challenges of Structural Diplomacy", 1.

⁶⁶ European Union External Action, "EU/Armenia Action Plan", Erişim Tarihi: Aralık 5, 2018, https://cdn1-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/DFGpOk_UtLS8-KmQmflpu4vtSTZh3VQECPkKgCUdwFI/mtime:1471517374/sites/eeas/files/armenia_en_p_ap_final_en.pdf, 1; European Union External Action, "EU/Azerbaijan Action Plan", Erişim Tarihi: Aralık 5, 2018, https://cdn5-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/gAmKFK7RUK7_92WAmqBuVr1ShuOYk5O4mJWHsXFHuiM/mtime:1471517425/sites/eeas/files/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf, 1; European Union External Action, "EU/Georgia Action Plan", Erişim Tarihi: Aralık 5, 2018, https://cdn3-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/244kJ3PJutfoq_JjxXOiCy30Jwd_hlldwj6UYLGoIs/mtime:1471517478/sites/eeas/files/georgia_enp_ap_final_en_0.pdf, 1.

barışçıl çözüm yollarına ulaşmak için daha fazla diplomatik ilişki kurması gerektiğinin altı çizilmektedir. Dağlık Karabağ için çatışma çözümünde, AGİT Minsk Grubu'nun girişimlerinin desteklendiği eklenmektedir. AB'nin taraflar ile daha yoğun bir diyalog geliştirerek müzakerelerin siyasi çözüme ulaşması konusunda destekte bulunacağı üzerinde durulmaktadır.⁶⁷

Gürcistan için hazırlanan eylem planında ise AB, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarını Gürcistan'ın iç çatışmaları olarak tanımlamakta ve bu konuda barışçıl çözüme ulaşılması konusunda BM ve AGİT'in faaliyetlerini desteklediğinden bahsetmektedir.⁶⁸ Ayrıca eylem planlarında, çatışma çözümü altında ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mültecilerin desteklenmesi konusunda önlemler alınması gerektiği eklenmektedir. Bununla birlikte, ülkelerin ulusal sistemlerinin uluslararası standartlara uygun bir şekilde ülke içinde yerinden edilmiş kişilere ve mültecilere entegrasyon olanakları sunmasının öneminden bahsedilmektedir.⁶⁹ Doğu Ortaklığı daha derin ve kapsamlı bir ortaklık anlayışına işaret etse de, Birliğin çatışma alanlarındaki kalıcı barışın tesis edilmesine yönelik tutumunda tercih ettiği yapısal dış politika anlayışı ile AGİT, BM gibi uluslararası örgütlerin faaliyetlerine dolaylı yoldan katılım sağlanmakta ve daha çok ülkelerin göçmen ve yerinden edilmiş kişiler ile ilgili ulusal sistemlerinin ve mevzuatlarının güçlenmesinin önemine vurgu yapılmaktadır.

B. Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya'da Yerinden Edilmişlik Sorununa Yaklaşımı

Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin kendi topraklarına geri dönüşlerinin sağlanması, Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ sorunları bağlamında kalıcı barışın tesis edilmesi şartı ile yakın ilişki içerisindedir. Bu kişilerin ayrılmak zorunda kaldıkları topraklara yeniden yerleştirilmeleri ve yerinden edilmişlik sorununun bir çözüme kavuşturulabilmesi için öncelikli olarak Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ'da güvenli bir ortamın yaratılması gerekmektedir. Bu bağlamda

⁶⁷ European Union External Action, "Armenia Action Plan", 9; European Union External Action, "Azerbaijan Action Plan", 3.

⁶⁸ European Union External Action, "Georgia Action Plan", 2.

⁶⁹ European Union External Action, "Armenia Action Plan", 16 ve 27; European Union External Action, "Georgia Action Plan", 9 ve 20; European Union External Action, "Azerbaijan Action Plan", 15 ve 16.

AB, 1998 tarihinde BM tarafından kabul edilen ancak hukuki bağlayıcılığı bulunmayan “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler” belgesini desteklemektedir. Söz konusu belge yerinden olmuş kişilerin hakları ve bu kişilere sağlanacak güvencelere ilişkin birtakım standartlar oluşturmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda AB Komisyonu, 2016 yılında “Onurlu Yaşamlar: Yardıma Bağımlılıktan Kendi Kendine Yeterli Olmaya” başlıklı bir belge yayınlamıştır. Bu belge doğrultusunda Birlik temel amacının hem yerinden edilmiş hem de ev sahibi toplumların direncini ve kendi kendine yeterliliğini güçlendirmek olduğunu açıklamıştır. Birliğin odak noktası yerinden edilmiş kişilerin aşamalı sosyo-ekonomik entegrasyonunu sağlamak amacıyla ulusal ve yerel düzeyde ev sahibi hükümetlerle işbirliği yapılmasıdır. Böylece yerinden edilmiş kişilerin eğitim, barınma ve diğer temel hizmetlere erişiminin geliştirilmesine yardım edilmesi amaçlanmaktadır.⁷⁰

Ayrıca Avrupa Komisyonu'nun bir girişimi olarak göç konusunda daha iyi verilere ulaşılması (özellikle demografik, sosyo-ekonomik veriler ve çocuk göçmenler ve yerinden edilmiş kişilerle ilgili bulgular), 2016 yılındaki New York Deklarasyonu⁷¹ sonucunda üzerinde mutabık kalınan bir husustur. Bu girişim, AB'nin göç olgusundan kaynaklanan nedenlerle entegrasyon sorunu yaşayan bölgelere yönelik daha kapsayıcı politikalar üretme kapasitesini desteklemektedir.⁷² Fakat yeni bir oluşum olması nedeni ile bu

⁷⁰ European Commission, “Forced Displacement: Refugees, Asylum Seekers and Internally Displaced Persons (IDPs)”, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, https://ec.europa.eu/echo/what-we-do/humanitarian-aid/refugees-and-internally-displaced-persons_en.

⁷¹ New York Deklarasyonu, mülteci ve göçmenlere daha fazla koruma sağlanması ve bu kapsamda sorumluluk paylaşımı anlayışı ile BM Genel Kurulu tarafından 19 Eylül 2016 tarihinde kabul edilmiştir. Bu deklarasyonda güvenli ve yasal yollarla yapılan göçün önemine vurgu yapılarak bu konuda küresel bir sorumluluk bilincinin gerekliliğine işaret edilmiş ve küresel ilkelerin belirlenmesi için çaba gösterileceği üzerinde durulmuştur. Bu deklarasyon ile tüm mültecilerin ve göçmenlerin insan haklarının korunması, mülteci ve göçmen çocuklarının eğitimleri, en fazla sayıda göçmen ve mülteci barındıran ülkelere destek sağlanması, göçmen ve mültecilere iş imkanlarının sunulması, göç konusunda küresel yönetişimin artırılması gibi konular üzerinde mutabık kalınmıştır. United Nations, “New York Declaration”, Erişim Tarihi: Kasım 29, 2018, <https://refugeesmigrants.un.org/declaration>.

⁷² European Commission, “Knowledge Centre on Migration and Demography: Highlights of Two Years of Activity”, Haziran 2018, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC112185/kcmd_booklet_online.pdf, 10-13.

girişime ilişkin çıktıları değerlendirmek daha uzun vadede mümkün görünmektedir.

Bu yaklaşıma paralel olarak AB, Güney Kafkasya’da çatışma çözümü ve yerinden edilmişlik sorununun ortadan kaldırılması sürecine doğrudan dâhil olmak yerine, çatışma çözümü için uygun şartların yaratılması anlayışından yola çıkarak, farklı gruplar arasında güven sağlanması ve bir takım ekonomik, sosyal ve yapısal reformların işletilmesinde finansman sağlamayı tercih etmiştir. Örneğin, AB 1997-2006 yılları arasında Abhazya’ya 25 milyon Avro, Güney Osetya’ya 8 milyon Avro yardımda bulunmuştur. Buna ek olarak, AB bölgede çatışmadan etkilenen kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması, özellikle ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve diğer kırılgan gruplar için gelir yaratıcı faaliyetlerin finansmanı için 100 milyon Avro tahsis etmiştir.⁷³

2008 yılında Gürcistan ve Rusya-Güney Osetya-Abhazya arasında gerçekleşen savaşın ardından, daha da büyük bir sorun haline gelen ülke içinde yerinden edilmişler için Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI) altında 61 milyon Avro ek yardım sağlanmıştır.⁷⁴ 2008 ile 2010 yılları arasında AB Gürcistan’daki ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için yaklaşık 164 milyon Avro vaat etmiştir.⁷⁵ Söz konusu yardım, bu kişilerin barınma, sosyal entegrasyon ve diğer ihtiyaçlar konusunda durumlarının iyileştirilmesi için ayrılmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı’nın resmi açıklamasına göre ise, Azerbaycan 1991’den bu yana AB’den insani ve teknik konularda toplamda 333 milyon destek almıştır.⁷⁶ Bu desteğin kapsamına ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin ekonomik ve sosyal anlamda içerilmeleri, insani ihtiyaçlarının karşılanması ve yasal hakları konusunda hukuki destek sağlanması da dâhildir. Ancak bu desteğin yerinden edilmiş kişiler açısından yoksulluk, işsizlik, sosyal dışlanma riski, çocukların eğitimde dezavantajlı konumu gibi önemli sorunları çözebildiğini söylemek güçtür. Bu bağlamda AB Komisyonu desteklerin çoğunlukla nakdi ve aynı yardım, sağlık bakımı,

⁷³ Richard G. Whitman ve Stefan Wolff, “The EU as a Conflict Manager? The Case of Georgia and its Implications”, *International Affairs* 86 (2010): 91, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, doi: 10.1111/j.1468-2346.2010.00870.

⁷⁴ Whitman ve Wolff, “A Conflict Manager”, 91.

⁷⁵ European Parliament, “Parliamentary Questions”, Erişim Tarihi: Eylül 17, 2018, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2011-000975&language=NL>.

⁷⁶ Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, “Azerbaijan and European Union”, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, <http://www.mfa.gov.az/en/content/555>.

ücretsiz elektrik, su erişimi gibi desteklerle sınırlı olduğuna, yerinden edilmiş kişilerin işgücü piyasasına entegrasyonunun ve sosyal içermelerinin yeterli düzeyde olmadığına dikkat çekmektedir.⁷⁷

ENPI'ya ilaveten AB, Doğu Ortaklığı ülkelerinde doğal ve insan kaynaklı afetlerin önlenmesi ve müdahale edilmesine yönelik PPRD EAST 2 (*Prevention, Preparedness and Response to Natural and Man-made Disasters in the Eastern Partnership Countries*) programını fonlamaktadır. Bu programın amacı, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın da dâhil olduğu Doğu Ortaklığı ülkelerinde yaşayan insanların bölgede meydana gelebilecek veya gelmiş olan doğal veya insan kaynaklı afetlerin olumsuz sonuçlarından korunması yönünde kapasitenin geliştirilmesidir.⁷⁸ Yerinden edilmişlik ise, bu afetlerin meydana getirdiği en büyük sorunlardan biridir. 2010 yılında başlatılan PPRD East 2 Programı ile bölge ülkelerinin karşılaştığı bu sorunlara hazırlıklı olma ve karşı koyma kapasitelerine destek verilmesi temel öncelikler olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda devletlerden afetlerin engellenmesi ve yönetilmesi konusunda kurumsal ve hukuksal çerçevelerini AB müktesebatı ile uyumlu hale getirmeleri beklenmektedir.⁷⁹ Bu durum ise, AB'nin Güney Kafkasya'da afetlerin meydana getirebileceği riskler bağlamında yönetişimin ve kapasitenin güçlendirilmesi gerektiği anlayışı ile hareket ettiğini gösteren bir örnektir.

18 Mayıs 2017 tarihli Avrupa Komşuluk Politikası'nın uygulanmasına ilişkin raporda ise, doğu ve güney komşuluğuna dâhil olan bazı bölgelerde süregelen çatışma ortamının, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler için yarattığı ciddi ekonomik ve siyasi belirsizliğe dikkat çekilmektedir. Bu durumun doğu ve güney komşulardaki güvenlik endişelerini arttırdığı ve ortak bir çaba gerektirdiği ifade edilmektedir.⁸⁰ Bu

⁷⁷ European Commission, "Social Protection and Social Inclusion in Armenia, Azerbaijan and Georgia", Synthesis Report, 2011, Erişim Tarihi: Aralık 6, 2018, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&langId=en&newsId=1045&moreDocument s=yes&tableName=news>.

⁷⁸ PPRD East 2, "About the Programme", Prevention, Preparedness and Response to Natural and Man-made Disasters in the Eastern Partnership Countries, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, <http://pprdeast2.eu/en/about-pprdeast2/>.

⁷⁹ PPRD East 2, "Prevention, Preparedness and Response to Natural and Man-made Disasters in the EaP countries –Progress Report 6", Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, <http://pprdeast2.eu/wp-content/uploads/2015/11/PPRD-East-2-Progress-report-6-ENG.pdf>.

⁸⁰ European Commission, "Report on the Implementation of the European Neighbourhood Policy Review", 18 May 2017, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, https://ec.europa.eu/sites/eeas/files/2_en_act_part1_v9_3.pdf, 19.

bağlamda raporda Avrupa Bölgesel Güven Fonu (*EU Regional Trust Fund*) kapsamında ülke içinde yerinden edilmiş kişilere yönelik olarak ekonomik, sosyal, psiko-sosyal anlamda ve sağlık, eğitim, diğer temel ihtiyaçlar konusunda destek sağlandığı belirtilmektedir. Ayrıca raporda, Suriye krizinin yol açtığı yerinden edilmişlik ve mülteci sorunuyla bağlantılı olarak, Ürdün, Lübnan, Türkiye ve Irak'a yapılan desteklerden bahsedilmektedir.⁸¹ Daha çok Suriye krizi nedeniyle yerinden edilmiş kişilere odaklanan bu raporda, ülke içinde yerinden edilmişlik bir sorun olarak ele alınsa da, Doğu Ortaklarından olan Güney Kafkasya bölgesindeki ülkeler için aynı sorun üzerinde yeterince durulmamaktadır.

AB ülke içinde yerinden edilmişliği, Güney Kafkasya'daki donmuş çatışmalar neticesinde meydana gelen insani bir sorun olarak tanımlamaktadır. AB bölgedeki insan hakları boyutunu iki düzlemde ele almaktadır. Buna göre, çatışma bölgelerinden kaçan ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve bu bölgelerde hala yaşamakta olan kişiler insani anlamda dikkat çekilmesi gereken iki temel endişe unsurudur.⁸² Fakat AB'nin ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ile ilgili yaklaşımı özellikle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a ilişkin 2015 yılında yayınladığı ilerleme raporları ele alındığında⁸³ oldukça teknik düzeyde kalmaktadır. Buna göre, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerinin ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için oluşturdukları stratejiler ve politikaların devam ettiği üzerinde duran AB, hükümetlerin girişimlerine bu kişilerin temel ve teknik ihtiyaçlarının karşılanması kapsamında destek sağlamaktadır.⁸⁴ Ayrıca,

⁸¹ European Commission, "Report on the Implementation", 27.

⁸² European Parliament, "The Frozen Conflicts of the EU's Eastern Neighbourhood and Their Impact on the Respect of Human Rights", Nisan 2016, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578001/EXPO_STU\(2016\)578001_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578001/EXPO_STU(2016)578001_EN.pdf), 20.

⁸³ Avrupa Komisyonu, Avrupa Komşuluk Politikası'nın yeniden gözden geçirildiği belgede, her yıl ülkeler bazında yayınlanan ilerleme raporlarının değerlendirilmesi yaklaşımının yerine, özellikle ortaklarla karşılaştırılan hedeflerin karşılanmasına odaklanan yeni bir değerlendirme tarzı geliştirmeye çalışacağını açıklamıştır. Bu yüzden çalışmada en son yayınlanan 2015 tarihli ilerleme raporları değerlendirilmiştir. European Commission, "Review of the European Neighbourhood Policy", 18 Kasım 2015, Erişim Tarihi: Aralık 4, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/pdf/key-documents/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf, 5.

⁸⁴ European Commission, "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2014 and Recommendations for Actions", Mart 2015, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, http://ec.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/azerbaijan-enp-report-2015_en.pdf, 7-8; European Commission, "Implementation of the European

Ermenistan için yayınlanan ilerleme raporunda Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşmaması nedeni ile ülke içinde yerinden edilen kişilerin durumu konusunda kayda değer bir ilerleme sağlanamadığının altı çizilmektedir.⁸⁵ Dolayısı ile AB yerinden edilmiş kişilerin entegrasyonu ile ilgili daha çok çabaya ihtiyaç duyulduğu savından hareketle hükümetlerin bu konudaki stratejilerinin geliştirilmesinde, teknik destek boyutunda sınırlı bir sorumluluk paylaşımında bulunmaktadır.

AB'nin bölgede kurumsal, hukuksal kapasitenin geliştirilmesi yönünde inşa ettiği yardım mekanizması, Birliğin Güney Kafkasya'da ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin de dâhil edildiği, fakat sınırlı bir politika anlayışını temsil etmektedir. AB, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'daki yerinden edilmiş kişiler için bölgeye finansman sağlamak suretiyle reformları desteklemeyi hedeflemekte ve barış sürecine dolaylı bir etkide bulunmaktadır. AB, bölgede afetlerin doğurduğu olumsuz sonuçların etkisinin azaltılması ve bunların tamamen önlenmesi anlayışından hareket etse de, Komşuluk Politikası için çizilen sınırlar ekseninde bir plan yürütmektedir. Bu durum ise, yerinden edilmişlik sorununun ortadan kaldırılması yönünde proaktif çözümlerin üretilmesinde yeterli görünmemektedir.

Sonuç

Güney Kafkasya'daki ayrılıkçı hareketler ve devletler arasındaki siyasi gerilimin bir sonucu olarak, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler kendilerini, insani ihtiyaçlar, adaptasyon, dışlanma ve savunmasızlık gibi konuların merkezinde bulmaktadır. Bu açıdan konunun insani boyutu büyük önem taşımaktadır. Bu kişilere ev sahipliği yapan devletler açısından ise, sosyal ve ekonomik gereksinimlerden kaynaklı ülke içinde yerinden edilmişlik sorunsallaşmakta ve bir yük oluşturmaktadır. Bu konu, devletler ve ayrılıkçı bölgeler arasında bir uzlaşma zemini oluşturulması açısından öncelikli ve birleştirici olması beklenen bir sorun yaratsa da, Güney Kafkasya'daki

Neighbourhood Policy in Georgia Progress in 2014 and Recommendations for Actions", Mart 2015, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/georgia-enp-report-2015_en.pdf, 10.

⁸⁵ European Commission, "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2014 and Recommendations for Actions", Mart 2015, Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/armenia-enp-report-2015_en.pdf, 9.

çatışmaların devam eden çözümsüzlüğü yerinden edilmişlik sorununun çözümünü de ertelemektedir.

Güney Kafkasya açısından söz konusu sorunun kaynağı olan bölgesel çatışmaların çözümü ve bu bağlamda uluslararası aktörlerin rolüne ilişkin birçok çalışma olsa da, literatürde çatışmaların yerinden edilmişlik boyutuna daha az odaklanıldığı görülmektedir. Bu açıdan çalışmada, Güney Kafkasya'da önemli bir sorun olarak dikkat çeken yerinden edilmişlik sorununa ve AB'nin bu soruna yönelik yaklaşımına odaklanılmıştır. Dünya'da artarak devam eden yerinden edilmişlik sorununun çözümüne yönelik uluslararası işbirliklerinin kurulması ve ilgili ülkelerin bu sorun ile başa çıkma kapasitelerinin geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.

Diğer yandan, AB için jeostratejik öneme sahip olan Güney Kafkasya'da güvenli ve istikrarlı bir ortamın tesis edilmesi, sınır güvenliği ve alternatif enerji yollarının oluşturulması gibi hususlar açısından oldukça önemlidir. Ancak, bölgedeki kalıcı barış ortamının Rusya'nın istemi dışında sağlanamayacak olması, AB'nin bölgedeki donmuş çatışma alanları için çözüm üretilmesi konusunda, yeterince aktif olmayan, sadece uluslararası aktörleri destekleyen bir tutum sergilemesine neden olmaktadır. Bu tutum ise, AB'nin normatif değerler anlayışının, dış politika söz konusu olduğunda etkisiz kalabileceğine örnek teşkil etmektedir.

Dış politika konusunda çıkarları ve değerleri arasında sıklıkla kalan AB'nin, Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ bölgesindeki ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için politikalarının sınırlı olduğu söylenebilir. Ülke içinde yerinden edilmişlik sorunu, AB tarafından Güney Kafkasya'daki ihtilafın çözülmesine bağlı bir durum olarak değerlendirilmektedir. AB, çatışma alanlarında tesis edilecek barışın, yerinden edilmiş kişilerin daha önceden yaşadıkları bölgelere geri dönmeleri konusunda bir çözüm mekanizması da yaratacağı doğrultusunda bir yaklaşım sergilemekte ve bunu ayrı bir gündem maddesi olarak ele almamaktadır. Ayrıca, ülke içinde yerinden edilmişlik sorununda sadece yapısal reformlara ve yardımlara yönelik finansman sağlamak konusunda aktif rol oynamaktadır.

Kendini normatif bir güç olarak tanımlayan AB, normatif değerleri dış politikasında da bir araç olarak kullanmaktadır. AB'nin ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için Güney Kafkasya bölgesine finansman sağlayarak, bu kişilerin durumlarının iyileştirilmesi yönünde girişimlere destek olması, normatif güç anlayışı ile paralellik taşımaktadır. Fakat bölgede kalıcı barışın

sağlanması ve bununla ilişkili olan ülke içinde yerinden edilmişlik sorununun ortadan kaldırılması hususunda pasif bir rol üstlenmesi, normatif güç anlayışının kapsamı, sınırı ve yeterliliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu anlamda AB, Güney Kafkasya'daki ihtilafların çözümüne ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilere ilişkin yaklaşım geliştirirken, sınırlılık ve yetersizlik ekseninde takılı kalmaktadır.

AB, Güney Kafkasya'da ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının yardımlar yoluyla karşılanmasına odaklanmakta ve sorunu doğrudan bir gündem maddesi olarak ele almamaktadır. Bu durum da, Birliğin siyasi çözümün ötesinde insani boyutuyla ön plana çıkan bir sorun olan yerinden edilmişliğe yönelik sistematik bir politika geliştirmesine engel olmaktadır. Bu açıdan, dış politikalarını normatif ilkelere dayandıran AB'nin yerinden edilmişlik sorununa ilişkin normatif yaklaşımını güçlendirmesi ve bölgede yerinden edilmişlik sorununun ele alınmasına yönelik daha sistematik bir politika uygulaması önem taşımaktadır. Birliğin sorunun siyasi, güvenlik, insan hakları ve kalkınma boyutlarına odaklı yaklaşımlarını birbirini tamamlayıcı hale getirerek bütüncül ve işbirlikçi bir politikaya dönüştürmesi bir dış aktör olarak sorunun çözümüne katkısını artıracaktır. Ayrıca bu şekilde AB'nin Güney Kafkasya'da yerinden edilmiş kişilere yönelik finansmanının etkisinin de artması beklenmektedir. Böylece Avrupa Komşuluk Politikası yerinden edilmiş kişiler için bir finansman aracı olmaktan öte, normatif değer taşıyan bir girişim niteliği kazanacaktır.

Kaynakça

- Aliyev, Alovzat. "Social And Economic Rights of Refugees and Displaced Persons in Azerbaijan". Robert Schuman Centre for Advanced Studies CARIM-East Explanatory Note 13/141 (2013). Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-141.pdf.
- Aslanlı, Araz. "Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu", *Karadeniz Araştırmaları* 5, no 5 (2005): 122-123.
- Aydın, Ülviyye. "Abhazya ve Güney Osetya Sorunu: Avrupa Birliği-Gürcistan İlişkilerinin 'İstenmeyen' Gündemi". İçinde *Avrupa Birliği'nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları*, editör Uğur Burç Yıldız, 11-53. Detay Yayıncılık, Ankara, 2016.
- Chelidze, Natia. "Asylum Seekers, Refugees and Internally Displaced Persons (IDPs) in Georgia: The Challenges of Social Cohesion". CARIM-East Explanatory Note 13/130 (2013). Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-130.pdf, 1-7.
- Chilosi, Alberto. "The European Union and its Neighbours: 'Everything But Institutions'?" *The European Journal of Comparative Economics* 4, no 1 (2007): 25-38.
- Crombois, Jean F. "The ENP and EU Actions in Conflict Management: Comparing between Eastern Europe and the Maghreb". *Perspectives* 16, no. 2 (2008): 29.
- Cutts, Noelle M. S. "Enemies Through the Gates: Russian Violations of International Law in the Georgia/Abkhazia Conflict". *Case Western Reserve Journal of International Law* 40, no 1 (2008): 281-310.
- Çelik, Sezai. "Kafkasya Çatışmalarında Çözüm Teknikleri, Pozitif Barış Çabaları ve Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı 1*, no. 71 (2015): 372-377.
- Derman, Giray S. "Georgia in Russia's Orbit and the South Ossetian Conflict Threatening Regional Stability in the South Caucasus Region". *Journal of Caspian Affairs* 1, no 1 (2015): 93-114.
- Diez, Thomas. "Not Quite Sui Generis Enough". *European Societies* 14 (2012): 522-539. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. doi: 10.1080/14616696.2012.724577.
- Efe, Haydar. "Foreign Policy of the European Union Towards the South Caucasus". *International Journal of Business and Social Science* 3, no 17 (2012): 187-199.
- European Commission. "European Neighbourhood Policy". Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/overview_en.
- European Commission. "European Neighbourhood Policy Strategy Paper". 12 Mayıs 2004. Erişim Tarihi: Aralık 4, 2018. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf.

- European Commission. "Forced Displacement: Refugees, Asylum Seekers and Internally Displaced Persons (IDPs)". Erişim Tarihi: Eylül 17, 2018. https://ec.europa.eu/echo/what-we-do/humanitarian-aid/refugees-and-internally-displaced-persons_en. http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/georgia-enp-report_2015_en.pdf.
- European Commission. "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2014 and Recommendations for Actions". Mart 2015. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/armenia-enp-report-2015_en.pdf.
- European Commission. "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2014 and Recommendations for Actions". Mart 2015. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/azerbaijan-enp-report-2015_en.pdf.
- European Commission. "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Georgia Progress in 2014 and Recommendations for Actions". Mart 2015. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/georgia-enp-report-2015_en.pdf.
- European Commission. "Knowledge Centre on Migration and Demography: Highlights of Two Years of Activity". Haziran 2018. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC112185/kcmd_booklet_online.pdf.
- European Commission. "On Strengthening the European Neighbourhood Policy". 4 Aralık 2006. Erişim Tarihi: Aralık 2, 2018. https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_komsuluk_politikalari/Strengthening_The_European_Neighbourhood_Policy_4_12_2006.pdf.
- European Commission. "Report on the Implementation of the European Neighbourhood Policy Review". 18 May 2017. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2_en_act_part1_v9_3.pdf.
- European Commission. "Review of the European Neighbourhood Policy". 18 Kasım 2015. Erişim Tarihi: Aralık 4, 2018. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/pdf/key-documents/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf.
- European Commission. "Social Protection and Social Inclusion in Armenia, Azerbaijan and Georgia". Synthesis Report, 2011. Erişim Tarihi: Aralık 6, 2018. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&langId=en&newsId=1045&moreDocuments=yes&tableName=news>.
- European Parliament. "The Frozen Conflicts of the EU's Eastern Neighbourhood and Their Impact on the Respect of Human Rights". Nisan 2016. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578001/EXPO_STU\(2016\)578001_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578001/EXPO_STU(2016)578001_EN.pdf).

- European Commission. “Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”. Mart 2003. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf.
- European Parliament. “Parliamentary Questions”. Erişim Tarihi: 17.09.2018, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2011-000975&language=NL>.
- European Union External Action. “EU/Armenia Action Plan”. Erişim Tarihi: Aralık 5, 2018. https://cdn1-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/DFGpOk_UtLS8-KmQmflpu4vtSTZh3VQECpkKgCUdwFI/mtime:1471517374/sites/eeas/files/armenia_enp_ap_final_en.pdf.
- European Union External Action . “EU/Azerbaijan Action Plan”. Erişim Tarihi: Aralık 5, 2018. https://cdn5-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/gAmKFK7RUK7_92WAmqBuVr1ShuOYk5O4mJWHsXFHuiM/mtime:1471517425/sites/eeas/files/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf.
- European Union External Action. “EU/Georgia Action Plan”. Erişim Tarihi: Aralık 5, 2018. https://cdn3-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/244kJ3PJUtfOq_JjxXOiCy30Jwd_hllDwj6UYLGoIs/mtime:1471517478/sites/eeas/files/georgia_enp_ap_final_en_0.pdf.
- European Union External Action. “EU Special Representatives”. Erişim Tarihi: Aralık 10, 2018. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/3606/EU%20Special%20Representatives.
- Ekici, Yunus. “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2, no 1 (2017): 62-77.
- Eylemer, Sedef. “Avrupa Birliği’nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları”. *İçinde Avrupa Birliği’nin Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı ve Çözüm Sürecindeki Rolü*, editör Uğur Burç Yıldız, 101-166. Detay Yayıncılık, Ankara, 2016.
- Gerrits, Andre W. M. ve Max Bader. “Russian Patronage Over Abkhazia and South Ossetia: Implications for Conflict Resolution”. *East European Politics* 32 (2016): 297-313. Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018, doi: 10.1080/21599165.2016.1166104.
- Hopf, Ted. “Identity, Legitimacy and the Use of Military Force: Russia’s Great Power Identities and Military Intervention in Abkhazia”. *Review of International Studies* 31 (2005): 225-243. Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018, doi.10.1017/I S026021050500687.
- Internal Displacement Monitoring Centre, *On the Grid: Global Internal Displacement in 2016*. Mayıs 2017. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2017/>.

- Internal Displacement Monitoring Centre. *On the Grid: The Global Displacement Landscape*. 2018. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/downloads/report/2018-GRID-part-1.pdf>.
- Institute for Multi-Track Diplomacy. "What is Multi-Track Diplomacy?". Erişim Tarihi: Aralık 8, 2018. <http://imtd.org/about/what-is-multi-track-diplomacy/>.
- Jentzsch, Greg. "What Are the Main Causes of Conflict in South Ossetia and How Can They Best be Addressed to Promote Lasting Peace". *The BSIS Journal of International Studies* 6 (2009): 1-21.
- Keukeleire, Stephan ve Arnout Justaert. "EU Foreign Policy and the Challenges of Structural Diplomacy: Comprehensiveness, Coordination, Alignment and Learning", *DSEU Policy Paper* 12 (2012), Erişim Tarihi: Kasım 29, 2018, http://dseu.lboro.ac.uk/Documents/Policy_Papers/DSEU_Policy_Paper12.pdf, 1-8.
- Keukeleire, Stephan ve Jennifer MacNaughtan. *The Foreign Policy of the European Union*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Kılavuz, İdil T. "Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği". *Avrasya Etüdları* 52 (2017): 51-78.
- King, Charles. "The Five-Day War: Managing Moscow After the Georgia Crisis". *Foreign Affairs* 87, no 6 (2008): 2-11.
- Kolossov, Vladimir ve John O'Loughlin. "After the Wars in the South Caucasus State of Georgia: Economic Insecurities and Migration in the "De Facto" States of Abkhazia and South Ossetia". *Eurasian Geography and Economics* 52 (2011): 631-654. Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018. doi:10.2747/1539-7216.52.5.631.
- Lynch, Dov. "OSCE Early Warning in Georgia". *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 7, no 26 (2010): 139-148.
- Nichol, Jim. "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests", *Congressional Research Service*, Nisan 2, 2014. Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018. <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33453.pdf>, 1-64.
- Nogués, Elisabeth J. "The (Non-)Normative Power EU and the European Neighbourhood Policy: An Exceptional Policy for an Exceptional Actor?". *European Political Economy Review* 7 (2007): 181-194. Erişim Tarihi: Aralık 12, 2018. https://www.researchgate.net/publication/23777158_The_Non-Normative_Power_EU_and_the_European_Neighbourhood_Policy_An_Exceptional_Policy_for_an_Exceptional_Actor.
- Organization for Security and Co-operation for Europe, "Who we are?", Erişim Tarihi: Aralık 2, 2018, <https://www.osce.org/minsk-group/108306>.

- Özkan, Behlül. “Who Gains from the “No War No Peace” Situation? A Critical Analysis of the Nagorno-Karabakh Conflict”. *Geopolitics* 13, no 3 (2008): 572-599. Erişim Tarihi: Eylül 18, 2018. doi: 10.1080/14650040802203919.
- PPRD East 2. “About the Programme”. Prevention, Preparedness and Response to Natural and Man-made Disasters in the Eastern Partnership Countries. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. <http://pprdeast2.eu/en/about-pprdeast2/>.
- PPRD East 2. “Prevention, Preparedness and Response to Natural and Man-made Disasters in the EaP countries –Progress Report 6”. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. <http://pprdeast2.eu/wp-content/uploads/2015/11/PPRD-East-2-Progress-report-6-ENG.pdf>.
- Perruchoud, Richard ve Jillyanne Redpath-Cross, eds., *Glossary on Migration*. International Organization for Migration, 2011. Erişim Tarihi: Eylül 17, 2018. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf.
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. “Azerbaijan and European Union”. Erişim Tarihi: Eylül 17, 2018. <http://www.mfa.gov.az/en/content/555>.
- Solomon, Andrew. “Justice, Accountability, and the Protection of Displaced Persons”. 2009. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/1201_internal_displacement_solomon.pdf.
- Sönmez, A. Sait. “Avrupa Birliği’nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasi Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, no 14 (2010): 113-122.
- UNHCR. “Azerbaijan: Analysis of Gaps in the Protection of Internally Displaced Persons (IDPs), European Commission”. Ekim 2009. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. <http://www.unhcr.org/protection/convention/4bd7edbd9/azerbaijan-analysis-gaps-protection-internally-displaced-persons-idps.html>.
- UNHCR. *Global Trends: Forced Displacement in 2017*. United Nations High Commissioner for Refugees, 2018. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. <http://www.unhcr.org/5b27be547.pdf>.
- Whitman, Richard G. ve Stefan Wolff. “The EU as a Conflict Manager? The Case of Georgia and its Implications”. *International Affairs* 86 (2010): 87-107. Erişim Tarihi: Eylül 19, 2018. doi: 10.1111/j.1468-2346.2010.00870.
- Yapıcı, Merve İ. “Kafkasya’nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 2, no 3 (2007): 71-104.